

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ У КРАХУ РЕЖИМІВ «РЕАЛЬНОГО СОЦІАЛІЗМУ» В СУЧАСНИХ КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ (70–80 РОКИ ХХ СТ.)

Кольцов В. М.,

кандидат політичних наук,

докторант кафедри політичних наук і права

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

У статті розглянуто роль політичної опозиції щодо краху режимів «реального соціалізму» в державах – попередниках сучасної Вишеградської групи – Польщі, Угорщині та Чехословаччині – у 70–80-х рр. ХХ ст. Аргументовано, що переважно з середини 80-х рр. ХХ ст. в країнах, які аналізуються, почала розширюватись структурно-організаційна мережа протестності та нонконформізму, яка виявилась варіацією переходу від дисидентства до опозиції, що стала вирішальною силою у поваленні режимів «реального соціалізму».

В статье рассмотрена политической оппозиции в крушении режимов «реального социализма» в государствах – предшественниках современной Вышеградской группы – Польше, Венгрии и Чехословакии – в 70–80-х годах ХХ ст. Аргументировано, что преимущественно с середины 80-х годов ХХ в. в рассматриваемых странах начала расширяться структурно-организационная сеть протестности и нонконформизма, которая оказалась вариацией перехода от дисидентства к оппозиции, что явилось решающей силой в свержении режимов «реального социализма».

The article discusses the features of occurrence and impact of protest social and political movements and organizations on the formation of political opposition and the collapse of the regimes of «real socialism» in the predecessors' states of modern Visegrad Group – Poland, Hungary and Czechoslovakia – in the 70–80's of XX century. It was argued that from the mid 80's of XX century the analyzed countries started to increase a structural and organizational network of protest and non-conformism, which became a variation of the transition from dissident to opposition – first as a form of social and political protest and later as a form of political institution. The researcher revealed that protest and public activity in Poland, Hungary and Czechoslovakia (and later in the Czech Republic and Slovakia) on the verge of 1989–1993 was and remains an important element of political culture and a catalyst of institutional policy, which is incorporated in the process of institutionalization of relations between power and opposition.

Ключові слова: протестність, опозиційність, політична опозиція, суспільно-політичні рухи та організації, Польща, Угорщина, Чехословаччина.

Системна криза у соціально-економічній і суспільно-політичній сферах Польщі, Угорщини і Чехословаччини, яка розпочалася з кінця 70-х років минулого століття, розширення структурно-організаційної мережі протестності та нонконформізму, виявилась однією з варіацій переходу від дисидентства до опозиції – спочатку як форми суспільно-політичного протесту, а згодом – як політичного інституту.

Заявлена проблематика значною мірою була ініційована та розкрита у працях таких науковців як М. Берnard, Я. Бугайські та М. Поллак, Т. Гартон Аш Дж. Гленн, Р. Дженкінс, Дж. Санфорд, С. Соннтаг та інших. Але у сучасній політичній науці і досі не вироблено уніфікованого розуміння ролі та впливу політичної опозиції щодо повалення політичних режимів «реального соціалізму».

Метою статті є системний і всесторонній аналіз впливу політичної опозиції на крах режимів «реального соціалізму» в державах, які стали основою Вишеградської групи.

Поява у Польщі, Чехословаччині та Угорщині політичних можливостей задля масової мобілізації і розвитку протестної культури була зумовлена передусім загальним трендом занепаду комуністичного режиму в регіоні та відповіддю на це національного суспільно-політичного середовища.

Але формування, функціонування і наслідки протестних суспільно-політичних рухів у сучасних країнах Вишеградської групи були доволі різними, а тому вони потребують як послідовного окремишого розгляду, так і зведеного порівняльного аналізу. Крах концепції ревізійністського марксизму і «перетікання» дисидентства в сферу захисту прав людини й громадянина, протестні суспільно-

політичні рухи були більшою мірою сконструйовані на логіці і стратегіях опозиційного опору. Це виявилось у тому, що вони, опираючись передусім на «сили» суспільства, чи не вперше в умовах режимів «реального соціалізму» почали тиснути на політичну владу та партію-державу із приводу того, як вони функціонували та повинні були функціонувати. Більше того, протестні суспільно-політичні рухи вдалися до риторики про потребу реформування чинних систем режимів «реального соціалізму», зокрема інструментами впливу контртенденцій соціального опору та опозиційності, які найперше відчували й експлуатували існуючі протиріччя.

Вперше протестні / опозиційні суспільно-політичні рухи почали формуватись у Польщі наприкінці 70-х років ХХ ст., ознаменувавши тим самим появу «першої» опозиції (як форми суспільного / суспільно-політичного протесту) в радянському блоці. Найважливішим актором у створенні такого вияву протестності був Комітет захисту робітників (КОР) [Див.: 4, с. 70–101]. З часом наслідком стало те, що в Польщі було згенеровано найбільший у регіоні «суспільний простір» для опозиційної діяльності. У цьому просторі провідним був профспілковий рух «Солідарність» який мав колосальний вплив на подальше розгортання політичного процесу в Польщі [Див.: 3; 8]. Саме на підставі їхнього досвіду почалось формування опозиційних рухів і антикомуністичних трансформацій в інших країнах сучасної Вишеградської групи [7, с. 15].

Досвід Польщі вплинув, у першу чергу, на Угорщину, хоча протестні групи в Угорщині були значно слабшими, аніж в Польщі. Крім того, протестність в Угорщині була окреслена тим, що вона концентрувалась переважно довкола великих міст, передусім Будапешта, а також довкола здебільше не робітників, а інтелектуалів ліберальної і соціал-демократичної ідеологічної спрямованості [6]. У результаті переговорів за «круглим столом» у червні 1989 р. було регламентовано проведення перших повністю вільних парламентських виборів навесні 1990 р. Перемогу на них впевнено здобула коаліція партій на чолі з Угорським демократичним форумом [5].

Що стосується Чехословаччини, то в цій країні (зокрема в її чеській та словацькій частинах) опозиційні суспільно-політичні рухи були вкрай слабкими та розосередженими. Це було зумовлено багаторічними репресіями з боку комуністичного режиму в період після «Празької весни» 1968 р. Результатом було те, що із все більшою частотою і кількістю прихильників почали відбуватись громадські демонстрації. Саме внаслідок розгону однієї з таких демонстрацій за участі студентів (у Празі 17 листопада 1989 р.) в Чехословаччині почалась так звана «оксамитова революція» проти комуністичного режиму.

Сумарно варто наголосити, що в Польщі, Угорщині і Чехословаччині протестні суспільно-політичні рухи й організації, особливо в період з другої половини 70-х років ХХ ст., виступали «агентами» антикомунізму й антиавторитарності, адже передусім вели боротьбу проти будь-яких спочатку виявів, а пізніше залишків комуністичного режиму.

Як зауважують вчені, які займаються дослідженням цієї проблеми, на крах режимів «реального соціалізму» вплинули не тільки успіхи протестних антикомуністичних суспільно-політичних рухів, а й «фактор «перебудови» в Радянському Союзі, фрагментованість радянських владних еліт на початку – в середині 80-х років ХХ ст.

Колапс комунізму в регіоні був і системно-зумовленим, і випадковим, адже він був спричинений як ендегенними, так і екзогенними факторами, одним з яких було зростання впливовості й успішності протестних / опозиційних суспільно-політичних рухів [2, с. 231]. Саме тому примітним може бути зауваження, яке відповідає теоретичній позиції про те, що «революції», інкорпоровані у формі опозиційності, можуть бути не причиною, а наслідком розпаду режимів «реального соціалізму».

Це особливо очевидно із огляду на те, що принаймні три ключові фактори конфігурували варіації спочатку зміни, а згодом й колапсу режимів «реального соціалізму» в сучасних країнах Вишеградської групи: мобілізація населення загалом і громадянського суспільства зокрема; здатність протестних / опозиційних груп до дії; рівень згуртованості комуністичного керівництва і якість його реакції на кризу системи. Ці фактори в сумі генерували дві моделі впливу політичної протестності на колапси (або різні моделі колапсів) режимів «реального соціалізму». Згідно першої моделі, яка була притаманна для Чехословаччини, ключовими факторами кризи комунізму були не роль груп протестності / опозиційності, а вплив мобілізації громадськості і нездатність адекватної реакції на неї окремих (передусім лояльних) частин дезінтегрованої наслідками соціально-економічної кризи адміністративної еліти «старого режиму». Відповідно, суспільно-політичні рухи / контреліти, які також часто не були готові до дифузних та спонтанних проявів мобілізації населення, отримали можливість діяти як відповідь на «вакуум» політичної влади, «підігритий» настроями громадянського суспільства (таку модель впливу політичної протестності усереднено іменують «імплузією» або «заміною»). Натомість, згідно другої моделі, яка була притаманна для Польщі й Угорщини, магістральними факторами кризи комунізму були протистояння окремих (передусім реформаторських) факцій партій комуністів і груп політичної протестності/опозиційності, які «підігрівались» впливом мобілізаційних заходів у середовищі громадськості / громадянського суспільства. З огляду на це, колапси режимів «реального соціалізму»

відбулись неплановано та нецілеспрямовано, а як спроби їх часткової модифікації, зокрема задля часткової нейтралізації прихильників жорсткої лінії у середовищі комуністичних партій та запобігання ескалації соціальних і політичних конфліктів, через мирні формальні і неформальні переговори/ домовленості між комуністами-реформаторами і опозиційними контрелітами [7, с. 241] (таку модель впливу політичної протестності усереднено іменують «пактуванням» або «переговорами» [1, с. 20]).

Водночас, наслідком перетворення протестних суспільно-політичних рухів та організацій у політичну опозицію (як форму політичного протесту) в Польщі, Угорщині й Чехословаччині (Чехії та Словаччині) стало те, що було: припинено практику функціонування як детермінантної комуністичної політичної системи та запущено системну трансформацію держави; розпочато процес демократизації у формі залучення до політичного процесу легалізованих конфігурацій опозиційності; на різні шляхи та варіанти представництва суспільно-політичних, у тому числі й протестних, інтересів лібералізовано систему соціальних витрат; сформовано та апробовано інституційні механізми гарантування громадської участі і представництва у суспільно-політичному процесі й державному управлінні. Внаслідок цього, зокрема на підставі «круглих столів» між представниками комуністичного режиму та протестних суспільно-політичних рухів у 1989 р., в регіоні врешті-решт почались трансформаційні процеси, які супроводжувались розширенням сфери протестності, а відповідно й розширенням вимог і цілей суспільно-політичних рухів. Ці зміни, у свою чергу, позначились на подальшому пришвидшенні та варіатизації динаміки масової мобілізації політичної протестності, адже більш частими й різкими почали бути колективні дії представників груп політичної опозиції.

Все це інкорпоровано у тому факті, що саме з періоду кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. (а піково в 1989–1993 рр.) і до сьогодні громадянська активність в сучасних країнах Вишеградської групи почала бути і досі є важливим елементом політичної культури та каталізатором інституційної політики, інкорпорованої в інституціоналізацію відносин влади й опозиції. Безумовним виявом цього стало те, що безпосередньо за результатами врахування впливу суспільно-політичних рухів та загалом громадськості на крах комуністичного режиму будь-які чинні конфлікти між інституціоналізованими політичними акторами, зокрема урядом й парламентською і позапарламентською (загалом політичною) опозицією, можуть дуже просто інтенсифікувати масову мобілізацію та підвищити політичну роль протесту. А це ж узагальнено аргументує, що саме вплив протестних суспільно-політичних рухів і організацій на формування політичної опозиції та крах режимів «реального соціалізму» в сучасних країнах Вишеградської групи генерував сприйняття феномену суспільно-політичного протесту як легальної, інституціоналізованої та неризикованої частини політичної культури і політичної дії в регіоні. На підставі цього цілком очевидно, що суспільно-політичний/політичний протест у формі опозиційних рухів і організацій в ході та після подій періоду 1987–1990 рр. почав позиціонуватись як центральний елемент у процесі зміни політичного режиму й консолідації нової політичної системи в країнах Вишеградської групи. Подібним але дещо ширшим є висновок про те, що колективний протест, будучи доповненням до інших форм й інститутів представництва, суплементарно виявився індикатором і показником демократизації та передумовою консолідації демократії в регіоні.

Разом з цим, важливе місце в окресленні атрибутів функціонування протестних суспільно-політичних рухів та організацій у сучасних країнах Вишеградської групи, зокрема крізь призму їхньої опозиційності комуністичним режимам, мало врахування того, яким чином ці рухи та організації розвивались далі (коли вже було зрозуміло, що режимам «реального соціалізму» потрібно мінятись) – в основному до і після перших демократичних (установчих) парламентських або президентських виборів. У цьому зрізі очевидно, що перші (установчі) вибори відіграли роль «плацдарму у формі референдуму», на якому протестні й опозиційні комуністичному режиму рухи та організації продемонстрували свою формальну антикомуністичну спрямованість і далекоглядну перспективу здійснення демократичних реформ та перетворень. При цьому, з огляду на західну політичну традицію й цивілізаційний поступ, до яких були «прив'язані» думки апологетів процесів демократизації силами суспільно-політичних рухів і організацій у всіх аналізованих країнах, їхній подальший політичний дискурс просто не міг відбуватись на структурованих чи неструктурованих, однак усталених організаційних засадах. Він мав визначатись та детермінуватись більш конкретними інституційно-процесуальними механізмами. Відповідно, саме ця специфіка виявилась визначальною у трансформації протестних суспільно-політичних рухів і організацій в політичні партії, які, як демонструє досвід, стали первинними агентами здійснення всіх перетворень і, зокрема інституціоналізації політичної опозиції, у сучасних країнах Вишеградської групи не тільки на шляху їхньої демократизації, а й на шляху їхньої інтеграції у Європейський союз тощо. Але проблематика трансформації протестних суспільно-політичних рухів і організацій у партії й інші політичні сили не є предметом нашого дослідження, а тому їй має бути присвячена окрема наукова розвідка.

Література:

1. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи : монографія / Анатолій Романюк, Віталій Литвин. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – 548 с.
2. Ettrich F. Die «Zerstörung des Zerstorten» (Hegel). Der Zusammenbruch des Sozialismus sowjetischen Typs als sozialwissenschaftliches Problem / Frank Ettrich // Brussig M. Konflikt und Konsens : Transformationsprozesse in Ostdeutschland / M. Brussig, F. Ettrich, R. Kollmorgen. – Leske, Budrich : Opladen, 2003. – P. 215–254.
3. Garton Ash T. The Polish Revolution : Solidarity / Timothy Garton Ash. – Yale University Press, 1999. – 439 p.
4. Glenn J. Framing Democracy : Civil Society and Civic Movements in Eastern Europe / John K. Glenn. – Palo Alto : Stanford University Press, 2003. – 272 p.
5. Hankiss E. In Search of a Paradigm / Elemer Hankiss // Daedalus. – 1990. – Vol. 119. – No. 1. – P. 183–214.
6. Jenkins R. Movements into Parties: The Historical Transformation of the Hungarian Opposition / Robert M. Jenkins // Central and Eastern Europe Working Paper Series. – No. 25.
7. Kenney P. A Carnival of Revolution : Central Europe 1989 / Padraic Kenney. – Princeton University Press, 2002. – 314 p.
8. Osa M. Solidarity and Contention : Networks of Polish Opposition / Maryjane Osa. – University of Minnesota Press, 2003. – 240 p.